

Едилът в древния Рим - предшественик на съвременния кмет

Люба Никифорова

Магистрант към катедра Класическа филология

Според съвременните речници думата *едил* присъства в днешния български книжовен език. Произходът ѝ е латински и в исторически план, т. е. в древния Рим, означава *помощник на трибуна, който се грижи за обществените здания, храмовете, пътищата, празненствата, пазарите*. В по-общ смисъл означава *общественик*¹. В Данчовата енциклопедия² намираме, че едилите в древния Рим са чиновници с много широка власт и тяхната институция е премахната през III в. сл. Хр. Понятието се среща и в руските речници за чужди думи, където се добавя, че едилите отговарят за снабдяването на града с продоволствия и за обществения ред. Думата *едил* съществува, разбира се, и в съвременните западноевропейски езици – италиански, френски, английски, - където освен в историческото си значение се използва и в смисъл на *общински или градски съветник*, което е много по-точно от посоченото в цитирания български речник твърде разтегливо понятие *общественик*.

Коренът на латинското съществително *aedilis* се свързва с *aedes* (*жилище, стая, храм*), в основата на което е незасвидетелстваният глагол *aedo*. Той съответства на гръцкия глагол $\alpha\upsilon\theta\omega$ – изгарям, запалвам. *Aedes* е място, където се пали огън. В единствено число най-старото значение на думата е обиталище на бога. Тя се използва често за храм, който се състои от едно помещение. Така кръглата форма на храма на Веста (*aedes Vestae*) напомня примитивното светилище с огън по средата. В множествено число *aedes* означава постройка в нейната цялост. През императорската епоха обаче тази разлика в употребата постепенно избледнява. В *Dictionnaire des antiquites grecques et romaines*³ се изтъква друго разграничение. *Aedes*, за разлика от *templum*, най-често означава постройка, която не е осветена чрез специални ритуали (*inauguratio*). Така в древния Рим съществуват сгради без религиозно предназначение, които въпреки това се наричат *templa* просто защото са били осветени, както е например с *curia*-та, сградата, където заседава сенатът. А има и други постройки, които макар да обслужват някакъв култ, са *aedes*, защото не са осветени от авгурите. Така е известен храмът на Веста - *aedes Vestae*. Редовите римски граждани обаче не правят тази разлика и употребяват като синоними *aedes*, *templum*, *fanum*.

За да си изясним по-добре произхода на понятието едил, ще споменем още няколко думи, производни на *aedes*. *Aedicula* означава малък храм или къща – изобщо малка постройка. Съответно е на гръцките форми $\omicron\kappa\iota\sigma\kappa\omicron\varsigma$,

¹ Речник на чуждите думи в българския език. 1982.

² Данчов, Н., Г. Данчов. 1936.

³ *Dictionnaire des antiquites*. 1877.

οικίδιον, ναϊσκος, ναϊδιον –умалителни от οϊκος и ναος. Тит Ливий в своята История (XXXV, 9) нарича aedes самия храм, а в свещената територия около него често има по-малки храмове или параклиси, които са aedicula: Aediculam Victoriae virginis prope aedem Victoriae M. Porcius Cato dedicavit. Думата се среща в текстовете на Плиний Млади и Петроний, където може да означава ниша за свещени статуетки, а Плавт я използва и в смисъл на стаичка.

С aedes се свързва и глаголт aedifico (aedes + facio), който означава *издигам постройка* (columnas, monumentum), *строя* (casas, pavem), *съоръжавам; създавам, творя* (mundum), *основавам* (domum, urbem, rem publicam); *застроявам* (vacuas areas). Среща се в текстове на Цицерон, Светоний и много други антични автори. Гръцкото съответствие на глагола е οικοδομω. Съществителното aedificium пък означава *постройка, здание*; aedificator – *строител* (mundi). Това семантично гнездо има ясни съответствия в съвременните западни езици – на английски edify, edifice, edification; на френски edifier, edifice, edification и т. н. Интересно при тях е развитието в смисъла на глагола в духовен и интелектуален аспект – *поучавам, назидавам, просветлявам, дори – осветлявам, уведомявам някого*.

И така, понятието *едил* е свързано с думата aedes, чийто корен е засвидетелстван в санскрит – edhah или idhmaḥ, *дърво за горене*, и inddhe, *паля, запалвам*. Гръцкото съответствие, както вече отбелязахме, е глаголт αἶθω – *изгарям, запалвам*. От същия корен на латински са думите aestas – *лято, лятна жега* и aestus – *горещина, пек*. Древният индоевропейски корен *(a)idh не е запазен, но на гръцки се открива в думите αἶθος – *жега, огън, пожар*, αἶθων – *горещ, искрящ, огненочервен*⁴.

Очевидно първоначалните семантични пластове в понятието, което ни интересува, са свързани със сакралния живот: ритуалното палене на огън в светилището, от там – самото светилище като постройка, от там – и изобщо помещение, стая, сграда. А една от основните отговорности на едила в древния Рим е грижата за общинските здания, улици, мостове, както и за постройките на храмовете. Най-общо неговите задължения са свързани с благоустройството на града, снабдяването му с продоволствия, запазването на реда и спокойствието на гражданите, както и организацията на техните забавления – зрелищата и игрите. За едила четем в текстове на Цицерон, Тит Ливий, Корнелий Тацит. Повече подробности откриваме във фрагментите от История на правото на Помпониий (II, 20-21) и при Варон (Lingua latina, V, 14).

През 493 г. пр. Хр. по време на своята първа сецесия плебеите в Рим успяват да извоюват институцията плебейски трибун като persona sacrosancta, т.е. неприкосновена личност. От 471 г. пр. Хр. плебейското събрание вече има правото да избира народни трибуни и едили. Едилите са плебеи и първоначалната им отговорност е за съхранението на сградите, където се събират, за да провеждат своите събрания. Те са помощници на трибуните и се ползват с неприкосновеност като тях, но нямат титла и права на магистрати на

⁴ Ernout, A. A. Meillet. Dictionnaire etimologique de la langue latine. 1932.

римския народ (*imperium*), техните пълномощия са *potestas* – друг вид, по-низша власт. Хронологически това е първата разновидност на едилите – *aediles plebis* – *плебейски едили*. Явно чрез закон на тях се прехвърля правото на трибуните да свикват плебейските събрания (*ius concionis*), а с него – и правото да бъдат обвинители пред римския народ. Здължение на едилите през този ранен етап е да пазят архивите на плебеите в храма на Церера.

През 454 г. пр. Хр. трибуните и едилите получават титлата магистрати. Оттогава освен *ius concionis* имат и *ius edicendi*, т. е. да се разпореждат, особено по въпросите, свързани с тържищата и пазарите. Започват да отговарят за охраната на храмовете и площадите. Но за да бъдат с ранга магистрати на римския народ, им липсва още едно право - *ius auspicii*. Това е правото да гадаят по птиците, което изконно принадлежи на жреците.

Едилите се опитват постепенно да се освободят от опеката на трибуни, чиито помощници са отначало. През 444 г. със закон се възлага на плебейските едили да пазят в храма на Церера и решенията на сената, не само документите на плебейското събрание. Те стават фактически *magistratus minores* – дейността им не е строго определена и зависи от насоката, която им дават трибуните или сенатът. Сенаторите и консулите често им възлагат различни задачи, породени от отсъствието, отдалечеността или заетостта на други магистрати. Така постепенно се установяват техните основни отговорности. Те трябва да въвеждат в Рим чуждестранните култове, да регулират снабдяването на града със зърнени храни (*cura annonae*), да организират зрелищата и игрите на гражданите. Но поради тези разностранни функции и подчинеността си на сената и консулите плебейските едили се оказват неприкосновени повече на теория.

От Историята на Тит Ливий (VI, 42; VII,1) разбираме какво налага появата на втората разновидност едили - *курулните* (*aedilis curules*). През 367 г. е избран първият консул плебей. Тогава сенатът предлага да се организират празненства и към Големите игри (*ludi*) да се добави още един, четвърти ден. Плебейските едили обаче отказват да поемат тази отговорност и с нея се натоварват млади патриции. Така сенатът решава диктаторът да поиска от народа да упълномощи още двама едили – патриции. *Curulis* означава принадлежащ към кола, колесница (*currus* е кола, бойна колесница). Терминът изразява по-високия ранг на тези едили спрямо плебейските. Курулните едили носят тога претекста и сядат на курулни столове. Въпреки това обаче и те остават *magistratus minores* – нямат ликтори (охранители) и ясно разграничен *imperium*. Тяхната длъжност се числи към претора (тази патрицианска магистратура е създадена през същата година) и е отделена от консулата. Курулните едили се избират в трибутните комиции (също като квесторите), които са председателствани от магистрат с *imperium* – диктатор или консул. По ранг са след консулите и преторите и преди квесторите. Притежават *ius concionis* и *ius edicendi*. След 202 г. със сигурност имат и *auspicia minora*. Правото да издават едикти отначало са имали и плебейските, и курулните

едили, но постепенно то преминава само към курулните като магистрати с по-висш ранг.

През 304 г.пр. Хр. с едилите е свързана важна историческа стъпка. Гней Флавий, едил и помощник на Апий Клавдий (цензор и известен юрист, смятан за основател на римската юриспруденцията) обнародва искомите формули и календара, които дотогава жреците пазели в тайна в храма на Юпитер. Гней Флавий запамята текстовете, записва ги на папируси и така, като отделни таблици, ги излага на форума. От този момент жреците губят върховната си позиция в правораздаването и то утвърждава светския си характер. Неслучайно през 300 г. със закон плебеите вече се допускат и до висшите жречески длъжности на понтифиците и авгурите.

Малко преди началото на принципата функциите на двете групи едили са доста сходни. *Dictionnaire des antiquites* обобщава тези функции, като ги разделя на пет големи групи⁵. При тяхното разглеждане е съвсем очевидно сходството със задълженията на съвременния кмет.

1. Едилите се грижат за вътрешния ред в града. Тяхна задача е преследването, откриването и арестуването на престъпниците. Те надзират баните, таверните и обществените събрания. Отговарят за охраната на улиците и пазарите, за погребенията. В случай на епидемия търсят причините и докладват на консулите. Постепенно възникват длъжности, които са подчинени на тях. Такива са например *triumviri nocturni* – *нощните постове*. За по-тежки престъпления едилите издават едикти, с които обвиняват провинилите се непосредствено пред трибутните комиции или консулите.

2. Съхраняването на култовете и нравите също е отговорност на едилите, макар че това е по принцип задължение на цензорите. Ако се докаже, че даден култ противоречи на правото на римския народ и на интересите на националния култ, той може да бъде обвинен пред трибутните комиции или подложен на наказание пряко от едилите. Те притежават и правото на *supplicatio* – да измолват милост за вече издадена присъда. Тъй като отговарят за реда в таверните, едилите имат право на надзор над проститутките и всички жени с непристоен живот. Те могат да санкционират двубрачието.

3. Едилите се грижат за благоустройството на града. Те надзират обществените бани, фонтаните, водопроводите. Отговарят за поддръжката и павирането на пътищата, за надеждността на мостовете. Чистотата на улиците и пътищата (*viam purgare*) също е тяхно задължение – всичко, което пречи на движението по улиците и площадите, трябва да се отстрани, да се почистят и животинските отпадъци. Осигурява се преминаването на опасните животни, така че да не застрашат сигурността на гражданите. Едилите следят дали се спазва забраната да се карат колесници в града в определени часове, пак с цел да се осигури спокойствието на гражданите.

Грижа на едилите е да надзират храмовете, обществените и частните постройки. Предпазват ги от узурпация или рушене, регламентират

⁵ *Dictionnaire des antiquites*.1877.

общественото им ползване, уведомяват цензорите или консулите, че е необходим ремонт. Имат право да наредят, срещу заплаха от глоба, разрушаване на къщи, ако са застрашени от срутване, или да заповядат започване на нови строежи покрай обществените пътища.

4. Снабдяването с провизии също е задължение на едилите. Те доставят жито в Рим на по-ниска от пазарната цена (*cura annonae*), взимат мерки срещу спекулантите, понякога раздават хляб на бедните пред храма на Церера. В периоди на тежка криза на тази длъжност се поставя отделен човек - *praefectus annonae*. Едилите регулират мерките и теглилките по пазарите и наказват измамниците. Тяхна е и отговорността за прилагането на законите, свързани с *ager publicus* – обработваемата земя на държавата.

5. Накрая, едилите се грижат за зрелищата в Рим – игрите и обществените празници (*cura ludorum solemnium*). От 313 г. пр. Хр. им е поверена украсата на форума и улиците, през които минава шествието при триумф. Курулните едили поемат *Ludi romani* и *Megalenses*, а плебейските - *ludi plebei*. Ако отпуснатите предварително средства не стигнат, се взимат извънредни данъци от провинциите.

Едилите отговарят също за реда, декорите и костюмите на театралните представления, обществените шествия и цирка. Те имат право да коригират актьорите.

По принцип всяка година се избират четирима едили, които образуват колегия: двама курулни - *maiores* – и двама плебейски – *minores*. Правомощията им обаче като цяло са еднакви. Територията на Рим е разделена на четири района и всеки едил отговаря за един от тях. Имат множество подчинени – *triumviri capitales* – колегия от трима души, отговорни за надзора върху затворите и изпълнение на присъдите по наказателни дела, *quinqueviri* – колегия от петима души, които следели за събирането на дълговете и *stationes vigilum* – подразделения от охранители, *quatuorviri in urbe* и *duumviri extra urbem viis purgandis* – градска колегия от 4 души и извънградска от 2 души, които отговаряли за почистване на улици и пътища. Едилите разполагат с колегия от секретари - *scribae* и глашатаи – *praesones*. По-късно техни помощници са и *magistri vicorum* – началници на квартали, т.е. нещо като съвременните районни кметове.

През 44 г. пр. Хр. Юлий Цезар въвежда третата разновидност на едилите - *aedilis cerealis*. Те отговарят за снабдяването със зърнени храни. Институцията им съществува до III в. сл. Хр.

Едили има не само в столицата, а и във всички италиийски градове, в колониите и муниципиите - *aediles colonarium et municipiorum*. В новозавладените територии Рим запазва завареното положение, т.е. управлението и различните права на отделните градове. По-уеднаквени са изисквания само за *magistraturae municipales*, които се назначават от столицата, отново за една година. Най-често те са *quatuorviri* – двама претори и двама едили, но като цяло в броя и пълномощията им има различия. Задълженията на тези едили са: грижа за града (*cura urbis*) – полиция, пътища, постройки; грижа

за продоволствията (cura annonae) – надзор над пазарите, мерките и теглилките; организация на игрите и зрелищата (cura ludorum)⁶.

В епохата на империята ролята на едилите намалява. В началото на принципата повечето низши магистрати запазват функциите си. Но институциите от предимператорския период постепенно загубват ролята си, изместени от новата държавна администрация. Тези новосъздадени служби – полицейски, фискални, пощенски – са подчинено пряко на императора, от когото и получават заплата хората, назначени от тях⁷. Още Август предоставя на претора пълномощията на курулните едили. Правото на едилите да обвиняват пред римския народ изчезва, когато се отнемат юридическите пълномощия на комициите. По времето на император Септимий Север, след разделянето на града на 14 района, се запазва правото им на cura urbis, но вече го делят с консулите и трибуните. Тогава вместо за едили започва да се говори за quaestores candidati.

Едилите продължават да надзират пазарите, да следят за точността на мерките и теглилките. Задължението им cura annonae обаче се прехвърля върху praefectus annonae. Все още отговарят за градските пътища, обществените бани и таверни, за публичните домове. Но организацията на игрите вече е задача на преторите. Квесторите и трибуните постепенно изземват другите им отговорности около осигуряването на зрелищата. През 238 и 244 г. сл. Хр. в различни текстове се споменават третата група едили - aediles cereales⁸.

Може да се обобщи, че едилите, както и другите магистрати от предимператорския период, всъщност са изместени от новото чиновническо съсловие. Императорската канцелария по времето на принципата е разделена на отдели за различните клонове на управлението. Всеки отдел се ръководи първоначално от освободен роб, а от Хадриан нататък – от чиновник, който принадлежи към конническото съсловие. Чиновниците са тези, които стопанисват императорското съкровище и тъй като с все по-явното обогатяване на принцепса границите между неговата и държавната собственост все повече се размиват, тъкмо те са тези, които започват да се разпореждат с отделните клонове на властта. Въвежда се императорска полиция, има седем полка пожарникари, поддържат се зданията, площадите, улиците, канализацията. Обществените паркове са чисти, пазарите – богати, има великолепни обществени бани с централно отопление, пътищата са по-добри отвсякога.

Първоначално това удовлетворява напълно гражданите. Те се чувстват защитени и не си дават сметка, че държавата постепенно започва да се управлява от бюрократи – императорски чиновници, дошли най-често от редовете на войската. Както пише Михаил Андреев, *в началото на III в. сл. Хр. принципатът се милитаризира – войската излиза на преден план, магистратурите и сенатът губят политическото си значение*⁹. Активизира

⁶ Ростовцев, М. 1994.

⁷ Андреев, М. 1993.

⁸ Dictionnaire des antiquites. 1877.

⁹ Андреев, М. 1993.

се добре организираната тайна полиция, чиято цел е най-вече личната охрана на императора, както и открит терор срещу всички реални и евентуални врагове на държавата. Така институцията на едилите изчезва.

Не е трудно да се установи, че задълженията и властта на съвременния кмет до голяма степен са повторение и доразвитие на функциите и пълномощията на едила в древния Рим. За съжаление обаче ни се струва, че днес са налице и сходства с времето на упадъка на тази стара римска магистратура, когато едилът /кметът/ се оказва по-скоро чиновник, а по-голямата власт е в ръцете на бюрокрацията. Така че връщането към историята винаги е полезно.

¹ Речник на чуждите думи в българския език. 1982.

² Данчов, Н., Г. Данчов. 1936.

³ Dictionnaire des antiquites. 1877.

Използвана литература

Ernout, A., A. Meillet. Dictionnaire etimologique de la langue latine. Histoire des mots. Paris, 1932

Dictionnaire des antiquites grecques et romaines. Paris, 1877.

Дворецки, И. Латинско–русский словарь. М., Русский язык, 1976.

Ростовцев, М. История на Стария свят. Т. 2. Рим. С., Анубис, 1994.

Андреев, М. Римско частно право. С., Софи–Р, 1993.

Речник на чуждите думи в българския език. С., БАН, 1982.

Данчов, Н., Г. Данчов. Българска енциклопедия. С., Ст. Атанасов, 1936.